

SOCIÁLNÍ PÉČE A VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ V ČR A ZEMÍCH S NÍ SOUSEDÍCÍCH

Vladimíra Loukotová

Abstrakt: Příspěvek se věnuje zamýšlenému výzkumu disertační práce. Týká se porovnání úrovně sociální péče a systému vzdělávání učitelů zejména pro tuto oblast. V příspěvku bude zmíněna situace v Německu, Rakousku, Polsku, Slovensku a České republice.

Klíčová slova: sociální péče, vzdělávání učitelů, výzkum.

Abstract: The article deals with the proposed research of the dissertation thesis. It concerns the comparison of social care and teachers' educational system for this field in particular. In the paper the current situation in Germany, Austria, Poland, Slovakia and the Czech Republic is described.

Keywords: social care, teachers' education, research.

Úsilí o pomoc lidem v nouzi má své kořeny v humanitních tendencích charitativně a filantropicky zaměřených organizacích. Humanitní tendence se v myšlení filozofů objevovali již v období antiky. U stoiků stály na prvním místě hodnoty spravedlnost a láska k člověku. Požadovali obecnou lásku mezi lidmi, která překračuje národy a veškeré hranice. Jejich myšlenky pak na přelomu 15. a 16. stol. oživil holandský augustinánský mnich Erasmus Rotterdamský, který vnímal lepší soužití mezi lidmi jako cíl mravní výchovy. Pro oblast sociální pomoci či péče mají zásadní význam humanitní tendence obsažené v křesťanství, které požadovalo mimo jiné lásku k trpícím, oproti dosavadnímu starověkému přístupu, který preferoval silné jedince. Problematika sociální péče spadá v některých přístupech spíše do oblasti do oblasti sociální práce (či sociálně-politické oblasti) než do oblasti pedagogické. Dle profesora Ondrejkoviče můžeme rozlišovat trojí vztah mezi sociální pedagogikou a sociální prací a to:

- a) praktické ztotožnění obou disciplín (německy mluvící země),
- b) zřetelná diferenciacie (anglicky mluvící země),
- c) určitá integrace při zachování určité svébytnosti obou disciplín (Slovensko, Polsko) (In Kraus, Poláčková, 2001).

Pokud bychom se přiklonili k třetímu přístupu, nahlíželi bychom na sociální péči jako na součást odborné vědní disciplíny sociální práce, ale zároveň v určitém smyslu i jako na součást vědní disciplíny sociální pedagogika. V pojetí některých autorů je sociální pedagogika dokonce vnímána a vymezována jako teorie sociální práce. Důležité nicméně je, že mají tyto dvě disciplíny k sobě velmi blízko a mohou se vzájemně podněcovat a obohacovat. Zejména v období, kdy se ve společnosti hovoří o krizi výchovy, či krizi hodnot, je důležité vnímat sociální stránku a společenskou podmíněnost jevů, v našem případě zejména podmíněnost edukačního procesu. Proto vnímám jako velmi potřebné věnovat se i v oblasti sociálně pedagogické některým otázkám sociálně-politickým a to v mém případě konkrétně oblasti sociální péče o rodinu a dítě a porovnat také systémy sociální péče v nám nejbližších středoevropských zemích. V následujícím textu vymezím velmi stručně základní pojmy využívané v disertační práci jako je rodina, sociální péče či vzdělávání učitelů a dále uvedu výchozí momenty zamýšleného výzkumu.

STRUČNĚ CHARAKTERIZOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

RODINA

Rodinu je možno definovat různě. Většina autorů se shodne na tom, že o rodině hovoříme v případě, že se muži a ženě narodí dítě (sociologicko-právní pojetí). Jsou však i přístupy, které se zmiňují i o rodině jednotlivce (např. W. Noack), někdy se v této souvislosti hovoří o záměně pojmu rodiny s pojmem domácnost. Proto se můžeme setkat s opravdu rozličnými definicemi.

Zmíněný, v Německu působící, Dr. Noack ve své knize „Sozialpädagogik“ rodinu přímo nedefinuje, ale rozlišuje následující rodinné formy, z nichž můžeme usuzovat na jeho pojetí rodiny:

- a) manželé bez dětí (zahrnuje rodiny, které dítě ještě nemají, nebo ty které je z různých důvodů mít nemohou nebo nechtějí, nebo rodiny starších manželů, kdy již děti odešly z domu),
- b) manželé s dětmi,
- c) neúplné rodiny (z toho tvoří 85% osamělé matky s dětmi),
- d) samostatně žijící osoby (jedná se o osoby starší 21 let, kteří žijí samostatně a samostatně také hospodaří; asi 64 % z toho jsou ženy; největší skupinu osaměle žijících tvoří osoby starší 65 let a to asi 47%) (Noack, 2001).

V širším pojetí může být dle Lüschera rodina chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity (Národní zpráva o rodině, 2004).

Pedagogický slovník (Průcha, Walterová, Mareš, 1998) říká, že rodina je: „Nejstarší společenská instituce. Plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační, reprodukční a další funkce. Vytváří určité emocionální klima formuje interpersonální vztahy, hodnoty, postoje, základy etiky a životního stylu. Z hlediska sociologického je formou začlenění jedince do sociální struktury.“

Celkovou situaci je možno zobecnit a chápat pak rodinu buď jako:

- a) „dynamický systém, který reprodukuje svoje základní podmínky především a hlavně tím, že původní předpoklad svého vzniku (narození dítěte) mění na svůj výsledek, který se stává potenciálním východiskem vzniku dalšího, nového systému (nové rodiny)“ (Stašová, 2001, s. 78)
- b) společenský subsystém (Provažník), který zabezpečuje primárně individuální a celospolečenské zájmy a potřeby; překonávání a neustálá reprodukce rozporů mezi individuálním a společenským určuje postavení rodiny v systému společenských vztahů (In Stašová, 2001);
- c) strukturovaný celek (systém) (Plaňava), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí (In Stašová, 2001);
- d) jako instituci a vztahovou síť (systém jako soubor jednotlivců ve vzájemné interakci, kromě vnitřních vazeb existují i vazby navenek; systém musí být vůči svému prostředí ohraničen, aby se v něm nerozpustil) (Matoušek, 1998).

SOCIÁLNÍ PÉČE

Sociální péče o rodinu a děti je v ČR dle platné zákonné úpravy, úsilí státu o řešení životních situací, které nejsou rodiny schopny řešit vlastními silami, přesněji pomoc občanům, jejichž životní potřeby nejsou dostatečně zabezpečeny příjmy z pracovní činnosti, dávkami důchodového nebo nemocenského zabezpečení popřípadě jinými příjmy, a občanům, kteří ji potřebují vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nebo věku, anebo kteří bez pomoci společnosti nemohou překonat obtížnou životní situaci nebo nepříznivé životní poměry. Sociální péče v celém rozsahu zahrnuje v ČR péči o:

- a) rodinu a děti,
- b) občany těžce zdravotně postižené,
- c) staré občany,
- d) občany, kteří potřebují zvláštní pomoc,
- e) občany společensky nepřízpůsobivé.

Disertační práce zaměřuje pozornost na první zmiňovanou skupinu, tedy na pomoc rodinám s dětmi, kdy příslušné orgány v ČR poskytují služby a dávky sociální péče k zajištění životních potřeb nezaopatřeným dětem, jejich rodičům, zejména pak osamělým matkám (otcům) pečujícím o nezaopatřené děti, ženám v době těhotenství a případně dalším občanům, kteří mají v přímé péči nezaopatřené dítě. Toto vše vychází ze zákona č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení v platném znění. Dle tohoto zákona sociální péče (v ČR) zahrnuje následující dávky a služby:

- a) peněžité dávky,
- b) věcné dávky,
- c) výchovnou a poradenskou péči,
- d) pracovní rehabilitaci,
- e) ústavní sociální péči,
- f) péči v ostatních zařízeních sociální péče,
- g) pečovatelskou službu,
- h) stravování,
- i) kulturní a rekreační péči,
- j) mimořádné výhody pro některé skupiny občanů těžce zdravotně postižených,
- k) bezúročné půjčky.

Nutno k tomuto dodat, že sociální služby mohou poskytovat i organizace a občané (nejen stát). Přesněji od 1. 1. 2004 mohou dle zákonného vymezení sociální služby poskytovat kraje, obce, organizace a občané. (Pozn.: V současné době jsou do praxe zaváděny standardy kvality sociálních služeb, které také úzce souvisí s oblastí sociální péče.) Pro poskytování sociálních služeb se v ČR zřizují dle zákona č. 114/1988 Sb. o působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení následující účelová zařízení:

- a) ústavy sociální péče,
- b) manželské a předmanželské poradny,
- c) domovy pro matky s dětmi,
- d) stanice pečovatelské služby pro děti,
- e) zařízení pro občany potřebující zvláštní pomoc,
- f) zařízení pro občany společensky nepřizpůsobivé,
- g) kluby důchodců
- h) samostatné jídelny s vlastní kuchyní pro důchodce,
- i) zařízení pečovatelské služby, zejména zařízení pro denní pobyt starých občanů, střediska osobní hygieny a prádelny pečovatelské služby.

Definování pojmu sociální péče v ostatních zemích (Slovensko, Polsko, Německo a Rakousko) je přibližně podobné, nebudu jej v tomto příspěvku podrobně rozvádět. Snad je jen důležité zmínit, že se zde hovoří o pojmu sociální pomoc. Odlišnosti jsou spíše v oblasti obsahové a konkrétní realizace systému sociální péče o rodinu a dítě (výše příspěvků, typy zařízení apod.). Sociální péče (pomoc), pokud na závěr stručně shrneme, má sloužit jako záchranná sociální síť ve společnosti a má se řídit principem subsidiarity.

VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ

Velmi stručně se nyní zmíním o pojmu vzdělávání učitelů. Dle Pedagogického slovníku (Průcha, Mareš, Walterová) zahrnuje vzdělávání učitelů přípravu na profesi, která je diferencovaná podle stupňů a typů škol, pro něž budoucí učitelé získají aprobaci. Popis systému vzdělávání učitelů v jednotlivých zemích bude také jednou ze součástí disertační práce.

ÚLOHA A VÝZNAM UČITELE V OBLASTI SOCIÁLNÍ PÉČE

Pedagog by měl být při svém nástupu do praxe vybaven znalostmi z oblasti sociální pedagogiky, které mu ulehčí sociální styk (interakce, komunikace, percepce) s rodinou dítěte a přímo s dítětem. Běžný pedagog by měl působit zejména v oblasti výchovné a poradenské péče v rámci svých možností. Sociální pedagog se pak může uplatnit např. v některé z těchto oblastí:

- pomoc rodinám, či konkrétně dětem a mládeži při využívání volného času (nabídka aktivit, podpora nově vznikajících nabídek volnočasového vyžití, či snaha o jejich vznik),
- monitorování potřeb a zejména zájmů dětí a mladistvých umístěných v ústavní výchově, ale i jiných typech náhradní rodinné péče,
- depistáž ohrožených dětí spojená s předáním informací příslušnému obecnímu úřadu – sociálnímu odboru,
- výchovné působení na rizikové a sociálně znevýhodněné děti umístěné v náhradní rodinné péči,
- pomoc se začleňováním dětí a mladistvých do běžného života při opuštění ústavního zařízení,
- účast na komunitním plánování,
- streetwork (sociální asistent, pracovník nízkoprahového centra)

v rámci primární prevence:

- preventivní programy na školách
- školicí akce pro učitele
- individuální konzultace
- nabídka volnočasových aktivit

v rámci sekundární prevence:

- vlastní přímá práce zaměřená na rizikové skupiny, mapování, vyhledávání, kontaktování, doprovázení atd.

v rámci terciární prevence:

- snižování zdravotních a sociálních rizik (Bednářová, Pelech, 2000),
- monitorování sociálně preventivních a terapeutických aktivit v rámci vymezené oblasti (např. bývalého okresu).

Je nutno pedagoga a specificky pak sociálního pedagoga na tuto roli připravovat s cílem zkvalitnění práce a zejména spolupráce s rodinnou a případně institucemi s ní pracujícími, respektive s její sociální sítí. Bylo by vhodné, kdyby se i běžný pedagog setkával ve své přípravě s problematikou sociální péče (pravděpodobně v rámci sociální pedagogiky) a získal základní poznatky v této oblasti. Mezi základní poznatky bych zařadila:

- obecné legislativní ukotvení (v ČR min. zákon o rodině, o sociálně-právní ochraně dětí, Úmluva o právech dítěte),
- vymezení sociální péče o rodinu a děti v daném státě,
- seznámení s formami sociální péče o rodinu a dítě,
- možné vlastní uplatnění v této oblasti (poradenství),
- teorie a nácvik komunikace a spolupráce s ohroženou rodinou,
- seznámení se a návštěva účelových zařízení určených k pomoci rodině a dítěti.

CHARAKTERISTIKA ZAMÝŠLENÉHO VÝZKUMU

V následující části textu budou stručně nastíněna základní východiska zamýšleného výzkumu, která budou rozvedena v rámci prezentace příspěvku, a to konkrétně cíle, metody, výzkumný vzorek a hypotézy výzkumu.

Cíle

Hlavním cílem disertační práce je navrhnout „ideální“ model sociální péče o rodinu a děti na základě porovnání zemí středoevropského regionu, zdůraznit úlohu pedagoga v této oblasti a také navrhnout základní znalosti pro případnou implementaci problematiky sociální péče do vysokoškolského studia budoucích učitelů.

Splnění hlavního cíle disertační práce je podmíněno dosažením dílčích teoretických a empirických cílů. Jedním z empirických cílů je provedení kvantitativního výzkumu mapujícího implementaci problematiky sociální péče do přípravy budoucích učitelů a vnímání potřebnosti této implementace.

Použitá metoda a výzkumný vzorek

Ve výzkumu bude použita metoda dotazníkového šetření a Q-metodologie. Dotazníkové šetření a Q-metodologie proběhne na pedagogických fakultách vysokých škol v České republice, a předpokládám že i na vybraných vzdělávacích institucích v Německu, Rakousku, Polsku a na Slovensku. Bude zkoumat implementaci problematiky sociální péče do přípravy budoucích učitelů – vnímání její potřebnosti (Q-metodologie).

Hypotézy

Zamýšlený výzkum by měl mimo jiné vycházet z následujících hypotéz:

- Německo a Rakousko (země konzervativního typu) mají více rozvinutou přípravu pedagogů v oblasti sociální péče (pomoci) než ostatní země (země postsocialistického typu).
 - Mají, oproti ostatním zemím, implikovanou problematiku sociální péče (pomoci) do přípravy pedagogů.
 - Věnují problematice sociální péče více prostoru v oblasti sociální pedagogiky než ostatní země.
 - Mají rozdílný obsah předmětu sociální pedagogika, než ostatní země.
 - Nabízí studentům v oblasti sociální péče více kontaktů s praxí než ostatní země.
- Německé a rakouské vzdělávací instituce pro přípravu učitelů vnímají poznatky z oblasti sociální péče v samotné přípravě učitelů jako důležitější než ostatní země.

ZÁVĚR

V rámci tohoto velmi stručného příspěvku jsem se snažila vymezit základní pojmy disertační práce a nastínit problematiku zamýšleného výzkumu. Výzkum by měl být realizován v posledním čtvrtletí roku 2005 a prvním čtvrtletí roku 2006.

LITERATURA

1. BEDNÁŘOVÁ, Z. a PELECH, L. *Sociální práce na ulici. Streetwork*. 1. vyd. Brno: DOPLNĚK, 2000. ISBN 80-7239-048-1.
2. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk - prostředí - výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
3. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: SLON, 1998. ISBN 80-85850-24-9.
4. NOACK, Winfried. *Sozialpädagogik. Ein Lehrbuch*. Freiburg im Breslau: Lambertus, 2001. ISBN 3-7841-1335-4.
5. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-252-1.
6. STÖRIG, H., J. *Malé dějiny filosofie*. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7129-500-4.
7. MPSV, Národní zpráva o rodině. Praha: MPSV, 2004. Dostupné z URL <<http://www.mpsv.cz/scripts/clanek.asp?lg=1&id=5942>> [3. 11. 2004].
8. Zákon č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení, v platném znění

Kontakt

PhDr. Vladimíra Loukotová
DSP oboru Pedagogika, UP Olomouc, PdF
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc
e-mail: vladimiral@seznam.cz